

Politička pluralizacija u Bosni i Hercegovini početkom 1990-ih godina

Husnija Kamberović (HK): Dobar dan. Danas razgovaramo o političkoj pluralizaciji u BiH početkom 1990-ih godina. Šta je to značilo, kada je krenulo, ko su politički akteri i da li su oni znali šta znači politička pluralizacija? Koliko je Savez komunista do 1990. bio pluralan, kako su se SSRN i Savez socijalističke omladine transformirali u političke stranke? Šta je to značilo? Šta je značilo stvaranje nacionalnih političkih stranaka za Bosnu i Hercegovinu? O tome razgovaramo sa nekim od tadašnjih političkih lidera. Profesor Ivo Komšić je bio potpredsjednik Saveza komunista BiH tokom 1990-ih godina i s te pozicije se zalagao za političku pluralizaciju i stvaranje političkih stranaka i demokratske promjene. Profesor Mirko Pejanović bio je predsjednik Demokratske stranke socijalista, koja se kao politička stranka razvila iz Socijalističkog saveza radnog naroda BiH. Rasim Kadić je bio predsjednik Saveza socijalističke omladine, koji se transformirao u Savez socijalističke omladine – Demokratski savez, pa potom u Liberalnu demokratsku stranku. Stjepan Kljuić bio je predsjednik HDZ BiH. Nije bio prvi predsjednik, a nije ni suviše dugo bio predsjednik. Osman Brka nikada nije zauzimao lidersku poziciju, ali je bio blizak saradnik prvog predsjednika stranke SDA Alije Izetbegovića. Bio je član Glavnog odbora SDA i vrlo aktivan član stranke i iz te perspektive je napisao knjigu o stvaranju SDA u kojoj iznutra svjedoči o događajima u kojima je sudjelovao početkom 1990-ih godina.

Krenut ćemo sa prvim krugom pitanja. Krenut ću od profesora Ive Komšića. Profesore, je li bosansko društvo 1990-ih godina bilo spremno za demokratske promjene i tranziciju u višepartijski politički sistem?

Ivo Komšić (IK): Tada je na vlasti bio Savez komunista BiH. Već 1989. su se desile velike promjene na čelu same partije, kada su smijenjeni tzv. stari kadrovi. Znamo kako su završili Hamdija Pozderac, Branko Mikulić, Nikola Stojanović i cijela ta garnitura. Partija je krenula u svoju unutarnju obnovu, ali nije imala jasnu ideju kako izvršiti demokratizaciju. Te promjene u partiji, posebno na čelu partije, zapravo su više bile u funkciji jačanja komunističkog centralizma koji je dolazio iz Beograda, a ne jačanje demokratskih procesa u republičkim partijskim organizacijama. Ja se tada prvi put pojavljujem, nisam se do tada bavio politikom. Došao sam faktički izvana, nisam partijski kadar, nisam odrastao kroz neke partijske forume i škole, kroz organizacije, kako se inače karijera pravila: kretalo se od osnovne organizacije pa dalje, a ja nisam nikada bio u tim strukturama. Kasno sam ušao u Partiju, kad sam završio

fakultet. Lakše mi je bilo zalagati se za demokratske promjene Partije jer sam došao izvana i nisam bio opterećen tom ideologijom. Bavio sam se sociologijom, predavao na fakultetu i znao sam sve slabosti sistema koje su bile vidljive i ispoljavale se. Partija se vrlo teško mogla iznutra reformirati. Zalagao sam se za demokratizaciju u samom Savezu komunista. To je bio moj stav od početka kada me Nijaz Duraković pozvao da uđem u CK i da budem član Predsjedništva. Izabran sam za potpredsjednika stranke odmah bez partijskog iskustva u politici. Rekao sam Nijazu da ću imati dva zahtjeva: ukidanje demokratskog centralizma na prvom kongresu i otvaranje Partije za vjernike i druge socijalne grupacije. Stalno sam u Partiji na tome insistirao. Što se tiče same pluralizacije, nisam bio za nacionalističku pluralizaciju. Bio sam na sjednici Ustavnog suda koju je vodio Kasim Trnka kao predsjednik. Nijaz je mene poslao na tu raspravu u Ustavnom sudu. Tamo su se pojavili predstavnici velikog broja partija, uglavnom nacionalističkih, koji su tražili legalizaciju njihovog rada. Bio sam protiv takve vrste političke pluralizacije. Mislio sam da je dovoljno da članice Socijalističkog saveza radnog naroda izrastu u stranke koje bi bile veoma napredne. Pojavile su se liberalne stranke, ekološke, razne narodne i sl. Fuad Muhić, bivši glavni ideolog i cenzor Partije, pojavio se kao predstavnik Republikanske stranke. Rekao sam tada da nacionalne stranke ne znače formiranje nacionalnih kulturnih društava koja će svirati i pjevati i da će svi htjeti napraviti svoju državu u Bosni i Hercegovini.

HK: Razgovarat ćemo još o tome. Profesore Pejanoviću, Vi ste postali predsjednik Demokratskog socijalističkog saveza, koji se kasnije zvao Demokratski savez socijalista, a izrastao je iz Socijalističkog saveza radnog naroda. Kako ste došli na ideju da SSRN transformirate u političku stranku i kako se to razvijalo?

Mirko Pejanović (MP): Opšti društveni okvir, ne samo u tadašnjoj jugoslovenskoj socijalističkoj federaciji, nego i u Evropi, bio je da slijedi jedan slom socijalističkog sistema i pluralizaciju svih društava, pa i jugoslovenskog i njenih federalnih jedinica. To je, naravno, nešto više živjelo u naučnim i stručnim diskusijama, naročito u Sloveniji, Hrvatskoj i stizalo je i do nas u Bosni i Hercegovini malo kasnije. U mjesecu martu 1990. godine su bili izbori za predsjednika Socijalističkog saveza radnog naroda BiH i u tom izbornom procesu se uvodilo više kandidata. Ja sam bio jedan od kandidata, drugi kandidat je bio naš poznati gradonačelnik Sarajeva Uglješa Uzelac, treći je bio kandidat Novo Kecman iz Bosanskog Petrovca. Bilo je neposredno tajno glasanje na konferenciji i ja sam dobio više glasova od drugih i izabran za predsjednika. U prva dva mjeseca vođenja Socijalističkog saveza, unutar organa SSRN smo razmatrali moguće opcije kako dalje, da li ići u proces političke pluralizacije i u tom kontekstu

ići na formiranje stranke ili ne. Jedan od potpredsjednika Socijalističkog saveza je bio poznati naučni i društveni radnik Nikola Kovač, profesor na UNSA. Njega smo imenovali za predsjednika Odbora za izradu programa buduće stranke. Uradili smo Program i Platformu i ponudili novi Statut, i da se Socijalistički savez konstituiše kao samostalna stranka i prijavili smo program, statut i u junu mjesecu 1990. godine je Opštinski sud u Sarajevu registrovao formiranje te stranke pod imenom *Demokratski socijalistički savez*. Unutar organa smo imenovali, izabrali i potvrdili ljude koji će to voditi. To je išlo sa punom saglasnošću unutar Predsjedništva SSRNBiH. Tako smo od juna mjeseca 1990. počeli funkcionisati kao stranka. Naziv *Demokratska stranka socijalista* je utvrđen nakon prvih višestranačkih izbora u jesen 1991. godine. Do tad se zvao *Demokratski socijalistički savez*. Kasnije će biti riječi o programu, pa ne bih sada o tome. Rekao bih nešto više o tadašnjoj društvenoj atmosferi, stanju duha i stanju političke orijentacije i volje građana u BiH. Nismo imali teškoća da Socijalistički savez preraste u stranku. Nije bilo otpora. Nije bilo ni neke velike podrške, ali bilo je dosta skupina u većini opština da se SSRN transformira i formira kao stranka, jer su i novi procesi u društvu bili na djelu. Npr. mi smo došli da držimo jedan predizborni skup u Drvaru, nakon proglašenja da smo stranka. To je bio avgust 1990. godine. Tamošnji predsjednik je bio mlađi čovjek, radnik po zanimanju i rekao nam je da su vrlo teško skupili ljude da dođu u salu na ime toga da je to tribina Demokratskog socijalističkog saveza. Rekao je da su se tu ljudi već potpuno okrenuli nacionalnom organizovanju u okviru Srpske demokratske stranke. Mi smo nekako održali tu tribinu. Kad smo došli u Sanski Most, na skupu je bila jedna starija osoba, Bošnjakinja. Imala je narodnu nošnju, i na kraju je pozdravila sve i pitala me može li na našim skupovima koje ćemo dalje držati, pošto imamo Titovu sliku, biti i Alijina slika. Alija je bio izabran za predsjednika SDA. Rekli smo joj zašto da ne. Početak kampanje se oslanjao na onaj dio tradicije Socijalističkog saveza koje je gradio 40 godina, a to je djelovanje organizacija Socijalističkog saveza u mjesnim zajednicama i opštinama i djelovanje u polju izgradnji komunalne infrastrukture, izgradnje obrazovnih i zdravstvenih ustanova u mjesnim zajednicama svih opština Bosne i Hercegovine. Bilo je tu dosta tradicije. Ušli smo pripremljeni za izbornu kampanju.

HK: O tome ćemo još poslije. Rasim Kadić je bio predsjednik Saveza socijalističke omladine i vodio je proces transformacije u političku stranku. Da li je omladina zapravo bila inicijator pluralizma u Bosni početkom 90 ih godina? Podsjećam na vaš poznati Politički manifest iz sredine 1989. godine koji na neki način pokreće ovo pitanje političke pluralizacije.

Rasim Kadić (RK): Drago mi je da ste me pozvali ovdje. Nismo imali priliku da osvijetlimo ulogu koju smo imali. U to doba svako od nas je radio ono što je najbolje znao i mogao. Često smo tek kasnije saznavali šta se paralelno radilo u drugim državama i političkim strankama, a mnogo toga još i ne znamo. Dobro bi bilo da ovi mlađi počnu da istražuju tu istoriju. Ja sam 1986. delegiran u Predsjedništvo omladine Jugoslavije kao stručni politički radnik. Bio sam u Beogradu, imao sam pravo na mandat od 2 plus 2 godine. U tom trenutku, 1987. godine u Beogradu narasta čuvena priča, humoreska *Vojko i Savle*. Započinje srpska nacionalistička euforija sa željom da se dovede Slobodan Milošević, koji pobjeđuje Dragišu Pavlovića za Gradski komitet Saveza komunista Beograda. Slijedi kongres i Milošević pobjeđuje. Kad je on pobijedio 1987. došao sam na kafu sa drugovima i rekao da napuštam Beograd, jer to nije moja država. Sa 27 godina sam prekinuo mandat u Beogradu i vratio se u Bosnu. Srećom, nisam ostao bez posla. Primili su me u Predsjedništvo omladine BiH, ali vrlo brzo smo odbili dati saglasnost za ponovni izbor Mate Andrića na položaj predsjednika Predsjedništva. Ja sam bio kolovođa i tako je počela moja politička karijera. Nekoliko mjeseci nakon toga, dakle 1988, predložili su me za predsjednika Saveza omladine BiH, ali tada je pokrenuta žestoka kampanja, jer se nekome nisam svidio iz raznoraznih razloga, čak i nacionalnih. Rekli su mi da sam star i da ne mogu biti izabran i otišao sam na neko drugo radno mjesto. Godinu dana nakon toga više nisam bio star. Prvo što se sjećam je da sam skupio ekipu ljudi u kojoj su bili Martin Raguž, Đorđe Latinović, Kasim Rašidović, Hasib Salkić i dao sam im pare i rekao sam im da odu na Vlašić i da se vrate sa političkim dokumentom u kojem tražimo legalizaciju političkog pluralizma, višestranačkog sistema, slobodnih izbora, tržišne ekonomije, pitanja smrtne kazne itd. To je jedan liberalni koncept u kojem smo dali prvu rečenicu, rekao sam da već 50 godina nama govore da je sistem dobar, samo neki pojedinci nisu dobri. Vrijeme je da obrnemo tezu: sistem nije dobar, a ljudi su u osnovi dobri. S tom rečenicom je započeo Politički manifest kao prvi javno publikovani dokument za legalizaciju višestranačkog sistema, koji je nakon što smo ga usvojili, javno objavljen kao podlistak *Naših dana* negdje u jesen 1989. godine. O tome kakav je on bio, s obzirom na kontroverze, najbolje svjedoči telegram koji mi je tada poslao Abdulah Sidran. Rekao je „dragom Bogu se molim, i pušem vam pod krila da prođete bolje nego mi 68“. On je 1968. bio u pokretu kada je protiv njih bila pokrenuta kampanja. Za kraj, na neki način sam imao privilegiju da sam bio u Beogradu kada je započela politička pluralizacija u Sloveniji, kada se pojavio Janša, kada smo se u Beogradu počeli diferencirati na one koji su pripadali Miloševićevoj velikosrpskoj priči, i one koji su bili liberalni i bili dobro raspoređeni na cijeloj teritoriji tadašnje Jugoslavije, u Sloveniji, Makedoniji i Crnoj Gori i drugdje. Ja sam se vratio odozgo i nastavio te ideje ovdje i to je rezultiralo činjenicom da smo zaista krajem

1989. godine bili prvi koji su promovirali tu ideju. Mene je Nijaz Duraković pozvao da govorim na kongresu Saveza komunista 6. decembra. Sjećam se tačno datuma jer mi je sin rođen tada. Otišao sam na taj kongres i u velikoj sali Skupštine BiH, 90 posto ljudi je već zviždalo da sam antijugosloven i antikomunista i da mi ne treba dati da govorim. Gotovo sam bio istjeran, ali je Nijaz rekao da se obratim. Kratko sam govorio, dvije minute i otišao. Rekao sam da su prespori za ono što ja mislim da treba raditi, napuštam i krećem svojim putem. Tako je to krenulo.

HK: Hvala lijepo. Dakle, u to vrijeme imamo Savez omladine, Savez komunista, Socijalistički savez. Neki iniciraju ideje pluralizacije, neki prihvataju, ali nemaju jasne vizije kako treba to da izgleda. Stjepan Kljuić je poznati novinar i lider političke stranke HDZ. Ko je došao na ideju da se stvori HDZ BiH i zašto ste smatrali da je stvaranje takve nacionalne stranke u BiH važno? Da li je HDZ u BiH postojao i prije osnivačke skupštine HDZ BiH?

Stjepan Kljuić (SK): Prije svega treba naglasiti da Jugoslavija nije bila spremna za promjene nakon Berlinskog zida. Kod nas nije bilo nevladinih organizacija, intelektualnih klubova kao u Češkoj, Poljskoj i mi smo potpuno nespremni dočekali jedan projekt Velike Srbije. Bili smo oduševljeni Olimpijadom u Sarajevu, publicitetom i simpatijama koje je Bosna imala u svijetu, ali nismo primjećivali neke stvari. Ustav iz 1974. godine je bio krucijalni momenat u historiji Jugoslavije. Predsjednik komisije za Ustav je bio Hamdija Pozderac. Poslije toga, kad Beograd nije uspio da neutralizira taj Ustav, počela je kampanja i otišao je Hamdija Pozderac. Istu sudbinu doživljava Branko Mikulić, Hasan Grabčanović, Dragutin Kosovac, Hrvoje Ištuk, a prije toga prirodnim putem je otišao Rato Dugonjić. Dugonjić je veliko ime i istinski Bosanac i Hercegovac, komunista, predsjednik omladine. U takvoj situaciji neko je pravio formu da od Socijalističkog saveza napravi partiju, od omladine liberale itd. U Savezu omladine su imali odličan koncept i trojicu vodećih ljudi iz različitih nacija: Kadić, Raguž i Latinović. To je kratko trajalo i sva trojica su otišli na svoju stranu: Latinović otišao na Pale, Raguž otišao Bobanu, a Kadić ostao u Sarajevu. Bio je to UJDI, ali to je najobičniji trik. A onda je nastalo rasulo i u Savezu komunista. Prvo na kongresu, jer je pola delegacije Bosne bilo protiv Miloševića, a veliki dio je bio za. Počinje priča o raslojavanju Saveza komunista. Prvo se javljaju reformisti. To je najrigidniji dio Saveza komunista. Komunisti su predali državu, jer nisu bili spremni da prihvate novo stanje. Ima jedan trik gdje su opljačkali BiH. Onaj komunista koji je imao neku izvršnu dužnost, ako bi dao otkaz i prekinuo radni odnos, dobiva 48 plaća, što je u to doba bio ogroman novac. Najveća prepreka im je bio Marković. On je bio genijalan ekonomista, pametan čovjek, napravio konvertibilni dinar, počeo privatizaciju, ali nikome nije odgovarao, ni

Beogradu, ni Zagrebu, ni Ljubljani, ni Sarajevu. Vezano za Sloveniju, i Kučan, i Janša i svi su bili za Sloveniju, i prije svega su bili Slovenci pa onda Jugosloveni, pa tek onda internacionalci. U Hrvatskoj je bila situacija da smo se svi oslonili na one iz 1971.: Savka Dabčević-Kučar, Vlado Gotovac, Miko Tripalo, Pero Pirker general Šibl. To su bili idoli hrvatskog naroda. A onda se pojavio Tuđman, koji je sve njih stavio u stranu. Na jedan trik, promjenom lokacije, je osnovao stranku i onda su došli stari komunisti Mesić, Manolić, došla je emigracija, a uzeo je i Ivića Pašalića, koji je bio obični diletant. Tuđman je imao jedan metod da traži poslušnost. To je oficirski gen. Osnovno načelo u vojsci je da oficir određenog čina mora biti snishodljiv prema onom višem od sebe i neumoljiv prema onom dole. Ko je to radio, imao je karijeru. Tako se desilo da je ministar odbrane postao Gojko Šušak, diletant i emigrant, a da su Špegelj i Tus eliminirani. U toj situaciji Hercegovina je bila član HDZ u Hrvatskoj. Skupili smo se mi u Sarajevu, Vitomir Lukić, ja, fra Pretar Anđelović, Jure Pelivan, Jerko Doko. Imao sam u Mostaru Damjana Vlašića, doktora Barišića Aleksića, Martina Udovičića iz Travnika, profesora koji je 40 generacija odgojio i bio najugledniji. Mi smo vidjeli da Zagreb radi svoje, da se mi se moramo konstruirati kao HDZ BiH. Međutim, svi ovi procesi su bili infiltrirani Udbinim kadrovima. Prvi predsjednik HDZ je postao čovjek UDBE, Srbin. Međutim, u pregovorima oko stvaranja HDZ, ja sam njima fino rekao: „Kad-tad ćete doći po mene“.

HK: S kime pregovarate?

SK: Došao je Šušak, generalni sekretar Beljo, sva delegacija iz Zagreba koja je bila zadužena za BiH. Nudili su mi da budem generalni sekretar, a Perinović predsjednik. Ali ja sam rekao: „Ne. Ali, kad-tad vi ćete doći po mene“. I oni su došli 9. rujna. Htjeli su me imenovati u Zagrebu. Rekao sam Tuđmanu da je ovo HDZ BiH i da hoću u Sarajevu. Napravili su forum i imenovali su me ovdje. Ja sam njima objašnjavao da mi nismo filijala HDZ nego u političkom životu Evrope postoje stranke istog naziva u različitim državama. Konzervativna partija ima u Švedskoj i Velikoj Britaniji, Liberalna u Njemačkoj i Velikoj Britaniji. Mi smo započeli kampanju sa programom „BiH ravnopravna svim republikama, a Hrvati ravnopravni u BiH“. Malo ko je imao takve programe kao što smo mi imali. Moramo priznati da su Hrvati tokom komunizma bili potpuno marginalizirani, poslani u gastarbajtere, Partija je do 1989. imala sve Srbe na čelu. Kad je Milan Uzelac završio posao, rasformirao sarajevsku vojnu oblast, oduzeo oružje teritorijalne odbrane, otišao je u London. Dovedi Durakovića na čelo Saveza komunista, koji je imao ideje ali nije imao infrastrukturu. Mi smo ubjedljivo dobili izbore i referendum, a Tuđman nam je dao slobodno vrijeme, jer se on borio sa svojim problemima u Hrvatskoj, pa nije imao vremena da se petlja u BiH. Ali, već za vrijeme referenduma se miješao, jer

referendum bio inkompatibilan sa dogovorom u Karađorđevu. Zagreb mi je zakazao sastanak u Širokom Brijegu, znao sam ako ne odem glasat će da se ne izade na referendum. A ako odem – ja ću se dolje boriti za referendum. Međutim, nije samo Tuđman bio protiv nas u BiH. Dok su mene trovali u hotelu „Rojal“, u sobi broj 10, sjedili su Mahmutćehajić i Boban. Naime, Tuđman je tražio od Alije da mu pomogne da me skloni, pripremali su zamjenu, a to je Boban. Tada je Mile Akmadžić, koji je iz istog sela kao i Boban, bio sekretar Predsjedništva. Mahmutćehajićev brat će biti zamjenik ministra za izbjeglice, koje je vodio Raguž. Ja sam preživio i od tada smo dobili referendum, i to je najznačajniji datum u historiji BiH. To poslije mene, što će doći Boban i provincijalci koji su iznijeli HDZ iz Sarajeva u Grude, to je paradoks koji se ne može objasniti. U tom momentu BiH doživljava ogromnu krizu, jer SKJ nije našao rješenje i nazvao se SKJ-SDP, a najveće zlo su bili reformisti kojima se pridružio Kecmanović, ali i Kalinić, jedan profesor Džemal Sokolović i drugi. Oni su prevarili Antu Markovića, koji je bio divan ekonomista, ali politički laik. Tako je nastalo vrijeme polarizacije i to je bilo svugdje vidljivo, osim u Sarajevu koje je imalo multinacionalnu jezgru i kapacitet fantastičnih ljudi, koji će kasnije biti polako sklonjeni u stranu.

HK: O tome ćemo još govoriti poslije. Gospodine Brka, Stjepan Kljuić je govorio o marginalizaciji Hrvata u vrijeme socijalizma. Tu je podloga za ideju o stvaranju HDZ. Vi niste bili politički lider stranke, ali ste u svojoj knjizi opisali kako ste na terenu radili na stvaranju SDA. Zašto ste mislili da je stvaranje muslimanske nacionalne stranke važno, kako se to odvijalo na terenu, je li bilo nepovjerenja i koji su ljudi prihvatili tu ideju, a koji ne?

Osman Brka (OB): Hvala vam na prilici da mogu da odgovorim. Naime, gospodin Kljuić je upravu kada kaže da su Hrvati bili marginalizirani, ali šta onda tek da kažu Muslimani odnosno Bošnjaci? Kako su tek oni u to vrijeme bili marginalizirani? Nije ih bilo nigdje, osim ako se nisu odrekli sami sebe. Kako to tumačim? Da bi uspio u Savezu komunista, Bošnjak, u to vrijeme Musliman, odrekao se vjere i kulture, običaja i adeta. Meni je to smetalo čitav život. Ja sam iz jedne porodice, gdje mi je daidža, Huso Hodžić, narodni heroj iz Drugog svjetskog rata. Bio je u Beogradu apsolvant na Poljoprivrednom fakultetu 1941. i u njegovoj partijskoj organizaciji, a to sam kasnije doznao, bio je Džemal Bijedić. Ubijen je na Kozari 1942. godine. Ostavimo to po strani. Mati mi je pričala: „Mogao je Huso biti sve na svijetu, ali nije mogao biti ateista“. Mene je to vodilo kroz čitav život. Godine 1990., kada se pojavila šansa, gospodin Kljuić je već spomenuo pad Berlinskog zida i demokratizaciju Evrope, mi smo pomislili da će taj politički vjetar doći i u Jugoslaviju i u Bosnu i da će višepartijski sistem biti moguć i kod nas. Često sam razgovarao o tome samo sa jednim čovjekom, to je Irfan Ljevaković. Godinama

smo pričali da nešto treba promijeniti, da bi ljudi takvog profila mogli da utiču barem u mjesnim zajednicama na neka politička zbivanja. Zbog toga sam praktično 1990. ušao u taj proces formiranja političkih stranaka, ali je pogrešna teza da je SDA krenula samo sa formiranjem kao muslimanska nacionalna stranka. Ni u imenu SDA nema nacije. Primjer iz Tešnja: kad smo dolazili na SDA osnivačku skupštinu u Sarajevo, bio je i Nikola Penava s Tešanjke, koji je već bio u stranci. Imali smo sedam ogranaka stranke prije osnivačke skupštine. Nikola je bio član stranke. Zalagali smo se da svi u BiH, odnosno Jugoslaviji, imaju ista prava i isti start, i da se politički bore za svoje ciljeve. Kasnije je ispalo da su stvorene nacionalne stranke, bez Nikole Penave. To je posljedica Karađorđeva, odnosno uticaja Beograda i Zagreba, Tuđmana i Miloševića. Meni je drago da sjedim ovdje u ovom društvu, da možemo pričati. Čitavo vrijeme u svim narodima je bilo jako čestitih ljudi, ali nažalost Beograd i Zagreb, odnosno Milošević i Tuđman su činili to da se stvore nacionalne strukture. Moram navesti još jedan primjer. Kada je formirana HDZ u Sivši, na Tešanjskoj opštini, ja sam dobio zadaću da ispred SDA Tešanj odem da govorim na tom skupu. Bilo je lako govoriti gdje je većina Muslimana, a u Sivši su uglavnom Hrvati. Svi će se sjetiti, bilo je tada pristupnica, na jednoj strani ime i prezime a na drugoj 10 vrijednosti za koje će se SDA zalagati. Rekao sam im da je ovo to za šta će se zalagati SDA. Pročitao sam 10 principa i dobio sam veći aplauz nego bilo ko iz Zagreba ili Sarajeva iz HDZ. Običan čovjek u Sivši shvatio je te principe kao svoju vrijednost. SDA se od početka zalagala za demokratizaciju, bez obzira ko je koje nacionalnosti, da se kroz stranku svi mogu politički boriti za svoje ciljeve.

HK: Izetbegović je, kad je stvarao stranku, rekao da je to stranka „muslimanskog kulturnog kruga“.

OB: Ali i ovo je činjenica. Nije to samo u Tešnju bio Nikola Penava. Gospođa Kaća Temimović u Olovu je bila u Izvršnom odboru SDA. Od početka je to vrijednost bila, a šta se kasnije izgubilo to ne znam.

RK: Možda je zanimljivo da se uključimo. Još jedan detalj, kada su se „dijelile karte“ nakon pada Berlinskog zida, o tome kako bi Jugoslavija mogla da izgleda, nama je iz Beograda ovdje nametnut problem posljedica Hamdije Pozderca i činjenice da je bio predsjednik Komisije za reformu ustava koju mu srpski nacionalisti nisu nikad halalili. Vrlo dobro znamo kako je završio, nisu ga htjeli uzeti polumrtvog sa hodnika da mu spasu život. Nametnuta nam je afera „Agrokomerc“, je li mogla biti izbjegnuta ili nije, da bismo se o jadu zabavili. Treća marginalna i nametnuta afera je da dvojica lokalnih seoskih đilkoša u Moševcu, u vezi sa lokalnim vodovodom, odlaze 700 puta u Beograd da u UDB-i izmišljaju priču o tome kako političko

rukovodstvo BiH ne može da razriješi vodu u Moševcu, u jednom selu, i cijela država se mjesecima zabavljala oko potpune besmislice, a danas je jedan od te dvojice ugledni Dževad Galijašević, koji je na platnoj listi srpskih organizacija. To je jedan detalj koji je za ovaj razgovor možda važan. I detalj iz istorije, koji nikad nisam javno rekao: S obzirom na naše omladinske stavove, politički manifest, krajem 1989. nazvala me jedna moja drugarica i rekla da ima jedan čovjek koji bi se htio sresti sa mnom. Rekao sam: „Reci Aliji da može, gdje god hoće i kad god hoće“. Pitala me kako znaš da je Alija. Rekao sam: „Pa nema još niko u zemlji da mu se ime ne smije izgovoriti, to je samo Alija“. Alija je dolazio u prostorije omladine u ulicu Danijela Ozme 7, poslije će nas izbaciti odatle. Dva puta smo krajem 1989. i 1990. razgovarali o političkoj pluralizaciji i pitao me kako da napravi stranku. Pitao sam ga kakvu će stranku. Rekao je „bosansku, sa dominantnim muslimanskim određenjem“ itd. Rekao sam da je nazove muslimanska, a u to doba je donesen zakon o zabrani nacionalnog političkog organiziranja, i Alija je rekao tešku rečenicu: „Lahko je tebi Rasime govoriti da je tako nazovem, nisi ti u Foči bio kao ja sedam godina“. Dakle, čovjek koji je za devet mjeseci postao šef države, u januaru 1990. je praktično još uvijek imao strah od sistema koji je zabranjivao etnički naziv političke stranke. To je, na neki način, sreća za SDA koja se prva registrirala pod tim imenom, a kasnije kada je Ustavni sud poništio taj zakon, onda su formirani HDZ i SDS sa etničkim nacionalnim određenjem, kao definiranom političkom činjenicom.

HK: Profesore Komšiću, i Kljuić i Brka su govorili o marginalizaciji Hrvata i Muslimana. Tu izrasta ideja o stvaranju i hrvatske i muslimanske nacionalne stranke. Šta je sa Savezom komunista u to vrijeme? Koliko ima unutarnjeg jedinstva, a koliko se ta nacionalna podijeljenost u društvu manifestirala u rukovodstvu Saveza komunista?

IK: To je važno vrijeme za našu historiju. Ja sam “banuo“ u Savez komunista Bosne i Hercegovine, a Ivo Cvitković me to molio. Kad je krenuo obračun u CK i kad su vidjeli da se iz Beograda vrši kampanja protiv tadašnjeg rukovodstva, on me pozvao i zamolio da uđem u CK. (On je tada bio izvršni sekretar u CK). Nisam imao veze s politikom, ali on je tražio da uđem u novi sastav CK. Rekao sam da gradim univerzitetsku karijeru i da mi nije do toga. On me upozorio da je Milošević već aktivan na prostoru BiH. Tada je Cvitković otišao u Ljubuški na tribinu i objavio da je Miloševićeva obavještajna služba radila duboko u BiH. S druge strane, njegove procjene su bile da dolazi smjena kadrova, da svi odlaze i da u budućim partijskim sazivima neće biti dovoljno Hrvata. Pod tim saznanjima ušao sam u CK. Za prvu sjednicu CK dobro sam se spremio, pregledao partijsku statistiku i utvrdio da u Savezu komunista ima 8 posto Hrvata, muslimana oko 18-20 posto, a 70 posto su Srbi ili Jugosloveni. U isto vrijeme iz

Beograda je plasirana teza da su Srbi ugrožen narod. To su bile odrednice moje diskusije na prvoj sjednici CK. Postavio sam pitanje: kako neko može tvrditi da je ugrožen kad vlada Partijom, a Partija vlada državom i svim institucijama? Moralo se otvoriti to pitanje. Takva partija nije imala budućnosti, pogotovo što su išli procesi pluralizacije iz Hrvatske, Slovenije i Makedonije. U takvoj situaciji meni Duraković ponudi da budem potpredsjednik Partije. Rekao sam Nijazu da imam uvjet za to: da moramo na prvoj sjednici koju budemo imali (na kongresu), ukinuti demokratski centralizam i partiju osloboditi za vjernike, jer neće Hrvati i Muslimani u partiju. Hrvati hoće da idu nedjeljom u crkvu, Muslimani idu petkom u džamiju, tako su im automatski zatvorena partijska vrata. Nitko od njih ne može imati javnu promociju, nema javnog napredovanja, ne možeš biti politički funkcioner. Mogli su vjernici praviti profesionalnu karijeru, ali su se morali držati daleko od politike. Insistirao sam da se to pitanje pokrene, vidio sam da se sve raspada i da partija mora imati široku bazu. Ta šira baza bio je Socijalistički savez, Savez omladine, liberalne i ostale demokratske stranke. Imali smo nešto što se moglo u demokratskom procesu objediniti, i moglo se krenuti naprijed. Međutim, Nijaz je imao razumijevanje za ukidanje demokratskog centralizma, ali za ovo drugo nije htio čuti. Međutim, podržali su me članovi predsjedništva, Krstan Malešević, Hamamdžić, Emina Kečo, Kerim Dizdar, Zlatko Lagumdžija i još neki članovi partijskog Predsjedništva. Svi su bili uz tu ideju i progurali smo to.

HK: Htio sam vas pitati, zbog odnosa u Savezu komunista. Bili ste zaduženi aktivista za Banja Luku, ali ste imali problema sa banjalučkom partijskom organizacijom. Je li se Banja Luka već tada počela odvajati od Sarajeva?

IK: Ja sam otišao u Banja Luku sa ovim mojim stavovima, koji su bili prihvaćeni u Predsjedništvu Partije. U Banja Luci je bila sazvana sjednica njihovog komiteta. To je jedna velika organizacija. Kad sam iznio svoje stavove, napali su me žestoko. Vidio sam tada da imaju paralelnu partiju, da to nema veze sa ovim što mi hoćemo u Sarajevu. Ne mogu se sjetiti imena, predsjednik komiteta je bio Hrvat koji me najviše napao. Morao sam noćiti u Banja Luci i kada sam se sutradan vratio u Sarajevo dočekalo me pismo iz Banja Luke koje je stiglo u centralu kod Nijaza Durakovića. Napisali su Banjalučani da sam neprijatelj Jugoslavije. Poslije sam se raspitao šta je bilo s tim predsjednikom njihovog komiteta kada je krenula agresija na BiH. Čuo sam da je jedva uspio izvući živu glavu i pobjeći u Australiju. Ako je živ, tamo je, nije se vratio. Imao je pogrešne stavove i nije čudo što mu se desilo. Zaslužio je sve.

HK: Professore Pejanoviću, vi ste htjeli reagirati u diskusiji.

MP: Možda samo da iz mojih sjećanja nešto kažem, a u vezi s ovim što je Brka govorio. Pošto vjernici nisu mogli imati društvenu i političku promociju, to je bio problem, ne samo za Muslimane nego i Srbe i Hrvate. Savez komunista, koji je imao najviše moći, zasnivao se na tome da ne može vjernik biti član Partije, to je opći društveni okvir. Ovo što Komšić priča je unutrašnja reforma bivšeg Saveza komunista Jugoslavije u odnosu na glavna društvena pitanja, pa i pitanje vjere. Hoću da kažem da se na samom tom početku liberalizacije, pluralizacije i demokratizacije na evropskoj sceni, otvorilo pitanje ljudskih prava na drugi način. Unutar toga se otvorilo pitanje vjerskih i kulturnih sloboda. Na tome su mnoge ideje nastajale za nacionalne stranke. Te ideje su bile narodu jako prihvatljive.

HK: Znači, išle su u prilog nastajanju nacionalnih stranaka?

MP: Da, išle su. Što se tiče marginalizacije hrvatskog naroda kao cjeline, ona je istorijski fakt, ali po ovom istraživanju, Stjepane, koje je pravio Dušan Bilandžić, nakon 1965. i 1966. godine, kada se organizuje veliko Savjetovanje u Mostaru, nastaje raskid sa politikom marginalizacije Hrvata u Hercegovini, a time i u cijeloj Bosni i Hercegovini. To je bilo sistemski rađeno. Zna se šta je bilo u opštinama sa većinom Hrvata: nijedan policajac nije mogao biti Hrvat, nijedan školovani profesor, jer se tako vodila politika. Tad je to počelo da se mijenja i zahvaljujući tome, jedna plejada hrvatskih kadrova će postati rukovodioci najvećih firmi i ustanova u Bosni i Hercegovini. To je promijenilo situaciju za Hrvate, za razliku od Srba kod kojih se ništa bitno nije mijenjalo. Svi znamo gdje su Živinice, jedna lokalna jedinica, grad sa vrlo razvijenom okolinom i zaposlenim ljudima u rudnicima Banovići i Kreka. Tamo je bilo 6 posto Srba u cijeloj opštini, koja je mješovito bošnjačko-hrvatska (2/3 su Bošnjaci i 1/3 Hrvati). Na rukovodećim funkcijama, privredi, školstvu i zdravstvu, preko 50 posto su bili Srbi. Time su bili „ugroženi“ i to su izgubili.

HK: Hvala. Gospodine Kljuiću, Vi ste govorili o ekipi koju ste okupili kad ste organizirali skupštinu HDZ u Sarajevu i o problemima u vezi s tim. Došli ste na čelo stranke, ali ste imali veliku opoziciju, unutar HDZ i izvan. O tome ste pisali u svojoj knjizi. Koliko je Franjo Tuđman imao uticaja na izbor predsjednika HDZ, pa tako i na Vaš izbor? Govorili ste i o emisarima koji su dolazili iz HDZ Hrvatske. Koliko je lično Tuđman imao uticaja na izbor predsjednika i funkcioniranje HDZ u BiH?

SK: U prvi mah ja sam bio Tuđmanova simpatija. On je meni rekao da je više pročitao vrijednijih članaka u „Vjesniku“ s mojim potpisom, nego nekad u cijelim novinama. Međutim, Tuđman je bio i ostao oficir. Meni je pustio jedno vrijeme da napravim HDZ pravom strankom.

Ovaj dio u Hercegovini je bio marginalan, jer mi smo dobili izbore i referendum i ja sam onda napravio konvenciju. Boban je tražio da konvencija bude u Mostaru. Došla je delegacija iz Zagreba i svi su govorili. Predsjedavao je Vitomir Lukić, da ne bih ja kao kandidat predsjedavao. Ja sam tu konvenciju dobio: 288 delegata, Miro Lasić je dobio vlastiti glas, Milenko (a kasnije Miljenko) Brkić je dobio 1 glas, a Boban 30 glasova. Onda, kada je Šušak vidio tu situaciju, prišao je i rekao Bobanu da me zagrlj i da mi čestita. Ja sam u zagrebačkom „Danasu“ napisao jedan tekst „Judin poljubac“ i objasnio sam to. Hrvati Bosne i Hercegovine su vezani za Bosnu. Hercegovina je bila marginalizirana i za vrijeme Turske, nije imala svoju autonomnu jedinicu, jer je sjedište za Hercegovinu u Imotskom, a Bosna je bila jaka. Jajce, Derventa, Sarajevo pa čak i u Visokom gdje su Hrvati bili malobrojni, imali su sjedište u Franjevačkoj gimnaziji, gdje su djelovali fra Grgo Martić, fra Ignacije Gavran itd. Moram reći da su Hrvati voljeli Bosnu i to je bilo normalno, jer 83 posto Hrvata je iz Bosne, a 17 posto iz Hercegovine. Mi smo njih mogli pobijediti kad god hoćemo. Ja sam imao rekao: „Hoćete u Mostar? Izvolite – idemo u Mostar“. Međutim, dolazi do raslojavanja u smislu da je Karađorđevo zavijeno velom tajne, ali Karađorđevo odlučuje. Druga je stvar što je Milošević introvertna baraba, a Tuđman zadržati vojnik. Kada je krenuo na prve dogovore, ja sam mu rekao da ne smije ići u Karađorđevo. Bolje da ste išli u Pečku patrijaršiju, jer smo u Karađorđevu svi nastradali 1971. godine. Ja sam bio minoran u to doba „Hrvatskog proljeća“. Bio sam samo novinar, ali sa ostao bez posla. Ali, Pero Pirker, Savka Dabčević-Kučar, Mika Tripalo i Vlado Gotovac, braća Veselica, svi su kažnjeni, a Tuđman je bio svojeglav. Kad neko dođe na čelo jedne zemlje i partije, to se desilo u Sarajevu, pojavljuju im se vrazji snovi, da su oni Mesije i da su Božije određenja. Svi vole klimoglavce, a takvih je more. Jedan broj članova Saveza komunista je prešao u nacionalne partije 1990. godine. Ja sam bio jedan od rijetkih koji nikad nije bio član Saveza komunista iako su mi to predlagali. Kolege su bile ljubomorne, jer su znale da ako me izaberu da ću biti sekretar. Sarajevo je pogriješilo jer je Sarajevo jedino imalo multinacionalni kapacitet. Nije imalo ni Grude ni Pale. To su selendre. Ali Sarajevo je, upravo zbog ovog određenja muslimanskog kruga, da se inovjerci ne proganjaju, ali ne dati im u vlast, pogriješilo.

HK: Početkom 1992. ste podnijeli ostavku na funkciju predsjednika HDZ pa ste onda obavljali dužnost v.d. predsjednika. Razišli ste se sa Tuđmanom i čak ste imali jedan pokušaj, a u knjizi pišete o tome, kad su Vas pokušali otrovati. Iz bolnice u Sarajevu, uoči referenduma, pišete pismo Tuđmanu u kojem tražite od njega da iskoristi svoj autoritet i nagovori Hrvate u BiH da izađu na referendum i glasaju za neovisnost BiH. Da li to pokazuje da je doista Tuđman bio ključni igrač u svim procesima unutar HDZ BiH?

SK: U kasnijem dijelu, poslije konvencije, ja sam prepisao Tuđmanov Statut. Kad smo pravili HDZ uzeli smo njegov Statut, malo izmijenili, a to je statut kao iz Sjeverne Koreje: Kad predsjednik umre, još je uvijek predsjednik, do neke konvencije. Vidio sam da imam apsolutnu većinu u Širokom Brijegu, iako je Zagreb zakazao taj sastanak. Međutim, to je 2. veljače 1992. i barikade su već diljem Bosne i Hercegovine. Moji ljudi iz Banja Luke, Bihaća, Šamca, Bosanskog Broda i Dervente rekli su: „Predsjedniče, uz tebe smo, ali idemo da stignemo do Sarajeva barem za vidjela“. U salu ulaze ljudi „čtvrastih glava“, koji će tražiti da glasaju, a ja ću reći da mogu samo članovi i onda će neko od njih reći da je robijao 14 godina zbog hrvatstva (a nije robijao zbog toga nego zbog kriminala). Da bi izbjegli tu neugodnu situaciju, a i osjećao sam se slabo odjednom. Dok sam išao dolje pripremio sam se da ne jedem, ali pio sam puno kafa i čajeva. Šušak je poznati egzekutor, ubio je Paradžika i njegovih 5 saradnika ubio na putu Zagreb-Karlovac, i generala Kraljevića je ubio, pa je ubijen i taj što je njega ubio, i snajperista koji je ubio ubojicu je nastradao u nesreći. Ja sam znao da je to tako, i u jednom trenutku ja sam rekao da podnosim ostavku, ali da oni ne mogu nastaviti sastanak, bio je neki pravnik iz Lištice i rekao da se mora prekinuti iako je Boban htio nastaviti sastanak i da donesu odluku da ne izađu na referendum. No, 15 dana nakon toga će otići u Livno i napraviti nekakvo „Livanjsko pitanje“ i tražiti trojednu Bosnu i Hercegovinu. Bošković, predsjednik Komisije za provedbu referenduma, je odbio njihov zahtjev iz formalnih razloga, uz obrazloženje da je podnesen izvan dozvoljenog roka. Ja sam napisao Tuđmanu pismo i objašnjavao mu. U to vrijeme je u Sarajevo došao predsjednik srpske vlade Božović, koji je rekao: „Ako ne budete slušali, nećete imati šta jesti“. To sam napisao Tuđmanu i rekao sam mu: „Vi sada recite da će Hrvatska nahrani nas, da ne zavisimo od Beograda“. Kad je pročitao to pismo Tuđman je rekao: „Kaj će mene neko podučavati o politici“. Ali, pred smrt je bio jako razočaran. Ivić Pašalić je napravio jedan blok da se ne može Tuđmanu prići. A Šarinić, jedan diletant, bio je obični kurir u korespondenciji između Tuđmana i Miloševića, a kad je Tuđman bio bolestan napisao je knjigu „Moji razgovori s Miloševićem“. To je došlo do Tuđmana. Canjuga, jedan nastavnik za našu djecu u Njemačkoj, koji je za naše prilike bio imućan, oženio jednu Ruskinju, vratio se u Hrvatsku, i Tuđman ga imenuje za gradonačelnika Zagreba i predsjednika NK „Dinamo“. Tuđman promijeni ima kluba u HAŠK „Građanski“. Ja mu objasnim da ne može HAŠK „Građanski“ iz ideoloških razloga, ali ne može ni u Evropi biti prepoznatljiv: Ne može se skandirati, jer ima tri diftunga. Onda je on izmislio „Croatia“. Tuđman je pred smrt, a Canjuga nema vremena da čeka, i četiri dana pred smrti objavio odluku da se vraća naziv kluba „Dinamo“. I to stigne do Tuđmana. Tako da je on strašno razočaran umro. Danas se mnogi hvale bliskošću sa Tuđmanom, ali to je samo zbog toga što je to dobra ulaznica, jer nemaju osobne vrijednosti. Sreća za Hrvatsku je

Plenković. Hrvatska će izaći na zelenu granu. Bosna neće ni za 50 godina. Zašto? U Bosni je izgubljena siva masa građanske klase i evropejstva. Došli su primitivci, koji se međusobno vežu preko djece da ostaje kapital u cjelinu. Nemamo prijatelja u svijetu, jer nemamo državnika. Migrante nam gura Srbija i to organizirano preko Drine i Dodik ih šalje nama u tri kantona. Da imamo državnika, predsjedavajućeg Predsjedništva, upozorio bi Srbiju i prekinuo odnose sa Srbijom. Kad Srbija ne bi mogla izvoziti u BiH hranu i imati Telekom ovdje, drugačije bi bilo. Ni u jednom slučaju u Bosni nema evropskog i građanskog potencijala. Ima pluralizma, ali to je sve u 5 deka.

HK: Nesporno je da je Tuđmanov uticaj važan i na funkcioniranje HDZ BiH. Gospodine Brka, SDA je stranka koja se najvećim dijelom orijentirala na Muslimane u Bosni i Hercegovini, ali je imala ogranke i izvan BiH, u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori. Da li je bilo nekih većih uticaja iz drugih centara na funkcioniranje SDA BiH? Šta je sa tzv. „zagrebačkim krugom“?

OB: Vrlo značajnu ulogu u formiranju SDA je imao „zagrebački krug“, sa Salimom Šabićem na čelu. On je bio ugledan građanin Zagreba i sagledavao je situaciju realno. Kad je Izetbegović izašao iz zatvora i kad se nije moglo u Sarajevu pričati kao u Zagrebu i Sloveniji, on je bio česti gost u džamiji u Zagrebu upravo na poziv gospodina Šabića. Tako je zagrebački krug značajno uticao na formiranje SDA, kao i na širenje programa od Hamburga do Skopja. Ja to znam jer sam zajedno s njima radio taj posao. Htio bih objasniti zašto je Tešanj u to vrijeme bio značajan centar SDA. Znali smo šta hoćemo, ali smo znali da ne možemo biti centar Jugoslavije, Bosne i svijeta, ali da možemo pripomoći. Imali smo dobru ekipu ljudi, koji su jaki za državu. Na primjer, rahmetli Senad Hodžić, za kojeg tvrdim da je ubijen 1991. godine, 10 dana pred kongres SDA u saobraćajnoj nesreći kod Visokog. Njegova uloga u osnivanju SDA je vrlo značajna. Prvi čovjek s kojim smo Irfan Ljevaković i ja pričali o osnivanju SDA bio Senad Hodžić, tada sekretar partijske organizacije u fabrici „Pobjeda“. Shvatio nas je i odmah prišao SDA i na moj prijedlog je na osnivačkoj skupštini izabran za predsjednika SDA Tešanj. Imali smo još i braću Ajanović, doktor Ekrem i Enver i Mehmedalija; Mirsad Ćeman je u to vrijeme bio pravnik u Tvornici svjećica i ušao je u SDA. Odigrali su važnu ulogu. Nismo radili samo u Tešnju, nego u Tesliću, Doboju, Maglaju, Tuzli. Prvi moj kontakt sa Izetbegovićem je bio u Tuzli, u dvorani Mejdan. Prišao mi je poslije mog govora i zvao me u Kakanj, u Visoko i tako sam ušao u politiku van Tešnja.

HK: Očito imamo situaciju da je Sarajevo centar gdje je bilo sjedište funkcioniranja SDA. HDZ je imao centar u Sarajevu, ali je bilo dosta uticaja iz Zagreba. Profesore Komšiću, kakva je situacija sa Savezom komunista? Imali smo 14. kongres SKJ koji se raspao, demokratski

centralizam se poništava. Šta SK BiH hoće poslije 14. kongresa i raspada SKJ? Da li je izlaz u kontinuitetu ili diskontinuitetu? Tada ste u svom *Dnevniku* pisali o predizbornom programu i napisali ste da mislite da Savez komunista BiH mora napraviti diskontinuitet sa dotadašnjom partijom i da se na ideje o suverenitetu i integritetu mora dodati neki sadržaj, nova politika u kulturi, školstvu i zdravstvu. „Da bismo to postigli moramo napustiti politiku postojećih državnih institucija o tim problemima“ te da to u izbornoj kampanji moramo napadati. Šta znači u izbornoj kampanji početi napadati postojeće državne institucije?

IK: Prvo što se tiče kongresa. Ja sam bio protiv toga da SK BiH uopće sudjeluje u tom 14. kongresu. Tražio sam od Predsjedništva partije da sazovemo naš kongres i donesemo radikalne odluke, da izdvojimo BiH iz Jugoslavije i proglasimo samostalnu državu, da tražimo neutralnost BiH i zaštitu pod zastavom UN. Ne moram vam ni reći kakva je bila reakcija Nijaza Durakovića, a naša delegacija je otišla na kongres. Ja nisam otišao i gledao sam to na TV, iako sam kao potpredsjednik Partije trebao biti u prvom redu. Podsjetit ću vas na Nijazov govor, nakon što su Slovenci napustili kongres. Rekao je svima: „Izvolite vani“ i dobio je najveći aplauz. BiH delegacija se podijelila u Beogradu: ovi koji su bili na liniji demokratizacije (Zdravko Grebo, Nijaz Skenderagić, Muhamed Abadžić, Krstan Malešević i drugi) napustili su Beograd i vratili se u Sarajevo. Došlo je do sukoba oko toga unutar nas. Vidjelo se da je to Miloševićeva režija. Nakon Nijazovog pokazivanja vrata i velikog aplauza koji je dobio, Ivica Račan izvodi hrvatsku delegaciju i naši ostaju sami. Nakon toga se kod nas forsira nastavak kongresa. Podnio sam Predsjedništvu Partije rezoluciju protiv našeg odlaska na nastavak 14. kongresa, jer se partija raspala. Nema više te partije. Trebamo restrukturirati staru partiju i formirati novu, Demokratski Savez komunista, i početi brinuti o BiH, da izbjegnemo rat. Pisao sam u svom dnevniku da će doći do rata. Cijelo vrijeme smo imali problem. Nijaz Duraković se držao čudno. On je bio uvjereni komunista i nikad to nije promijenio. U tome je ostao dosljedan. Ja sam za njega govorio da je posljednji boljševik, bio je vrlo konzervativan u toj fazi. Jedna grupa nas liberalnijih smo tražili promjene, ali on se držao vojske i vjerovao je u vojsku. Kada je JNA napala Sloveniju, on sazove konferenciju za štampu i napadne vojsku, ne zato što je napala Sloveniju nego zato što je nije pobijedila za tri dana.

HK: Vi u svom *Dnevniku* spominjete razgovor sa rukovodstvom Saveza komunista iz JNA. Zanimljivo je da je u saopćenju poslije sastanka navedeno da dva rukovodstva imaju identične stavove o društvenim pitanjima i problemima. Vi u knjizi kažete da ste se tu razišli. Poslije tog saopćenja niko nije reagirao. Zašto? Je li to bio neki strah? Jeste li se plašili vojske?

IK: Taj sastanak je bio 8. marta 1990, a mi zakazali izbore u aprilu. Stranke su formirane, višestranački je sistem. Prvo smo o nastavku kongresa razgovarali sa delegacijom iz Slovenije. Slovenci su rekli da nema ništa od toga, iako je Nijaz Duraković stalno insistirao da mi nastavimo kongres. Nakon toga su nam, bez najave, upala tri visoka oficira JNA: admiral Šimić, predsjednik Saveza komunista u JNA, admiral Brovet, Slovenac, i general Simeon Bunčić, koga sam upamtio po tome što je imao obrijanu glavu; izgledao je strašno. Za admirala Broveta mislim da se nikada u životu nije nasmijao, tako je izgledao. Šimić je bio vrlo komunikativan, gospodin koji nije imao rigidni generalski stav. Htjeli su da odgodimo izbore, a oni će napraviti vojni udar. Pitali su nas da li smo mi kao partija spremni da držimo vlast poslije udara, a oni mogu spriječiti demokratske promjene i u Sloveniji i u Hrvatskoj. Rekli su da im treba partija koja će držati vlast. Ne može vojska držati vlast, šta će svijet reći i tako dalje. Pitaju nas da li smo mi za to. Sreća, Nijaz nije bio tu, on je bio otišao na proslavu Osmog marta sa ženama. Kad se vratio bio je totalno pijan i nije mogao pozdraviti Šimića, promašio mu je ruku prilikom pokušaja pozdravljanja. Meni je obraz otpao gledajući tu scenu. Sada svi očekuju šta ću ja kazati, jer sam ja potpredsjednik Partije. Rekao sam im da to ne može tako, i da će me morati ubiti ako to pokušaju. Podržao me je Zlatko Lagumdžija, koji je također bio mlad, i bez ikakvog ranijeg iskustva u partijskom rukovodstvu. I on je rekao: „I mene ćete morati ubiti ako to pokušate“. Nas je tu malo bilo (možda je s nama još bio i Karlo Filipović, ne sjećam se dobro). Taj razgovor je bio težak, dali smo im do znanja da nećemo u tome učestvovati.

RK: Da malo još nešto dodam na ovo što je Stjepan rekao. Dakle, 1990-ih godina, kad se formiraju stranke, formira se Savez reformista. Nijaz mi je pričao da je Marković po njega poslao helikopter u Igalo, i dogovorili su da Nijaz bude predsjednik Reformista, da sve reformiste BiH okupi u jednu stranku. Nijaz je pristao na to. Znamo zbog čega i koga, se desila dramatična promjena, to je eliminirano i formira se Inicijativni odbor Reformista na čelu sa profesorom doktorom Džemalom Sokolovićem. Taj trenutak je vrlo značajan. U tom momentu, beogradska UDBA je svjesna da u Bosni mora igrati sa Bošnjakom. Sokolović je profesor, doktor, intelektualno izgleda. Svi koji smo se bavili politikom znali smo kakav je kraj te priče. Džemal Sokolović prihvata igru „zeca trkača na kratke staze“, ne znajući da će tu stranku preuzeti Nenad Kecmanović. Ja od prvog dana do krajnjih granica sam bio protivnik Reformista, jer sam znao, a tada sam to nazvao Stranka obrijanog četništva. Vidio sam o čemu se radi, a to što masa naših glumaca, pjevača i foliranata nisu imali pojma pa krenuli masovno za tom kao demokratskom, evropskom strankom, to je njihov problem. Uvrijeđena mlada, Džemal Sokolović, je ispao „levat“ i tada ga generali uzimaju i formiraju Savez komunista –

Pokret za Jugoslaviju, kao posebnu komunističku jugoslovensku stranku i on postaje predsjednik stranke Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju, dakle najrigidnije stranke komunista JNA. Danas je Sokolović ugledni šef dijaloga i moderni demokrata, iako je tada zastupao ideju Čaušeskog. To su bila vremena kada je reformistima izigran Ante Marković, Bosna opljačkana i pripremljena za uništenje. Ključna stvar je transformacija armijskih oblasti, koja je naređena iz Beograda, kada je ukinuta sarajevska armijska oblast. To je tada bila Velika Srbija, što je prvi problematizirao u javnosti Stjepan Kljuić. To su bila zanimljiva dešavanja tog vremena.

SK: Pet korpusa JNA je bilo u BiH: Milan Torbica u Trebinju, Janković u Tuzli, Uzelac u Banja Luci, Kukanjac u Sarajevu i Milivoje Pantelić u Mostaru. Kakva je to armija? Pa ja sam se borio s njima. To je jako opasno. Najgore je što u Sarajevu nije bilo ideološkog otpora tom procesu. Našli su tada Sokolovića, profesor na fakultetu, voli da govori! Vratio se sada, došao je ovdje i opet nešto tumači. Kod nas nema kazne za izdajnike. U nas čovjek promijeni ime, naciju, proda oca – i dalje figurira.

HK: Očito imamo još stvari o kojima možemo pričati.

IK: Da dodam još u vezi sa sastankom sa delagacijom SK iz JNA. Bilo je to dramatično. Nude nam da prihvatimo formiranje nove partije pod njihovom kontrolom i da odgodimo izbore. Mi izbore odgađamo za oktobar. Vojska je prijetila. Nije bilo jednostavno. Nude nam pojedinačno članstvo i paralelnu organizaciju. Suprotstavio sam se tome i pitao: „Kakvo pojedinačno članstvo“? Rekli su da iz svih stranaka ljudi mogu ulaziti u novu organizaciju, a ostati u postojećim strankama, ali da budu pojedinačno članovi Pokreta za Jugoslaviju. Tvrđio sam da takva organizacija ne može funkcionirati.

OB: Meni nije nešto jasno kad je Marković u pitanju. Ja ga priznajem kao ekonomistu i kao predsjednik Vlade je neke stvari dobro uradio. Kad je formirao stranku, dobro se sjećam da je na Kozari to bilo, taj dan u Donjem Vakufu mi imali osnivanje SDA. Ja sam tad, parafrazirat ću sam sebe, rekao da je kičma BiH muslimanski narod koji je obespravljen. Sutradan me sva begradska štampa napala da sam dušman države. Ja i sad tvrdim da je Marković pogriješio sa fomiranjem te stranke na Kozari, jer on nije mogao da utiče na izbore ni u Hrvatskoj ni Srbiji, jer su već održani i samo je mogao nanijeti štetu u Bosni. To mi nikako nije jasno da je sebi to dozvolio.

MP: Ja sam htio unijeti nekoliko momenata u ovo s Antom Markovićem. On je u julu 1990. godine kao jugoslovenski premijer s velikim rezultatima, imao ugled, i inicirao je da govori na

narodnom zboru 27. jula na Kozari na Dan ustanka u Bosni i Hercegovini. Razumljivo da je tada za tu vrstu aktivnosti, Socijalistički savez bio zadužen, on je vodio te proslave i događaje, i bio je domaćin tom činu. Prije dolaska na Kozaru, gdje sam ja kao predsjednik SSRN Bosne i Hercegovine bio domaćin, bio je skup privrednika u Prijedoru iz te regije. Govorili su o stanju privrede i razvoju, a nema govora o ratu i opasnostima koje dolaze. On je na to dao zanimljiv osvrt. Da je bogdom po tom i išao, ali su ga eliminisali, najviše Milošević, a potom Tuđman. On je na Kozari govorio hrabro, da Jugoslavija ima budućnost, da treba ići kolosijekom reformi. U svom konceptu je imao ideju da taj reformski pokret ujedini sve ljude koji hoće tu reformu. Ja nisam tada znao da je slao po Nijaza helikopter u Igalo da dođe na Kozaru, o čemu je Rasim Kadić sada govorio. On je zaista mislio da treba formirati jedan reformski front za cijelu zemlju, koji bi sve to prevazišao. Mogao je znati već tada za pripreme razgovora između Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, koji će biti postignut u martu 1991. godine. Za mjesec-dva je naglo preokrenuo i išao je samo na stranku. Nešto od toga sam slušao od ljudi, nema pisanih izvora. Nametnuli su se neki naši bosanskohercegovački univerzitetski profesori i naši kulturni radnici, koji su imali tezu: „Nemojte nipošto taj front raditi sa Savezom komunista BiH“. On je to prihvatio. Poznato je da su protiv saradnje sa SKBiH osobito bili glasni Nenad Kecmanović, Džemal Sokolović, Zoran Pajić, Sejfudin Tokić i neki drugi. Imali su odnos totalnog nepovjerenja prema Savezu komunista. S time je on otišao na običnu stranku i završio je tako kako je završio. U razgovorima na Kozari ja sam kao predsjednik Demokratskog socijalističkog saveza podržao koncept ujedinjavanja reformističkih snaga u Jugoslaviji. Međutim, Ante Marković je za mjesec ili dva sve preokrenuo i išao na formiranje stranke *Saveza reformista u Bosni i Hercegovini*. Time je odustao od sveopšteg reformskog pokreta za cijelu Jugoslaviju.

HK: Da li je i DSS imao nepovjerenje prema Savezu komunista?

MP: U doba pluralizacije to je išlo postupno. Strukture koje su bile aktivističke u SRN su one koje su vezane za mjesne organizacije, tu je bilo ljudi koji nisu bili članovi Partije i pripadali svom vjerskom i nacionalnom krugu, i tu nije bilo ni straha ni nepovjerenja, nego su ljudi razmišljali na svoju odgovornost šta može biti u toj novoj historijskoj situaciji za BiH dobro i kako možemo izaći i u pluralizaciju i očuvanje mira. Nije bilo ni prema nama, kao Socijalističkom savezu koji se transformiše u stranku, nepovjerenja od strane reformiranog Saveza komunista. Ušli smo u zajedničku pripremu izbora i imali smo koaliciju i zajedničke liste, i bilo je nekog uspjeha. Taj problem se kod nas, a ni kod reformisanog Saveza komunista, nije javio u oštrijoj formi, kao što se javljao kod reformista.

HK: Još samo jedno pitanje za Rasima Kadića. Da se nadovežemo na ovo o čemu je profesor Pejanović govorio, predizborne koalicije i saradnja. Kako SSO Demokratski savez ulazi na izbore 1990.? Slogan je bio „Naše su ruke čiste“. Sjećam se novinarku u listu „Danas“ koja se šalila da su omladinci uzeli abdest i da su im zato ruke čiste.

RK: Najkraće rečeno, mi smo originalni, pod uticajem Berlinskog zida i Slovenije, i mog boravka u Beogradu i povratka u Sarajevo. Ja sam sa Enverom Čauševićem bio urednik lista „Valter“, koji je zabranjen nakon šest brojeva. Čak i to imam u svojoj disidentskoj prošlosti. Bilo je logično da idemo prema stranci. Rekao sam već da su me izbacili s Nijazovog kongresa. Savez komunista je bio prespor za ono što smo očekivali. Mi smo išli brže. To nije bilo jednostavno. Imali smo i mi svoj kongres sredinom 1990. i bilo je gotovo „bara–bara“ da li omladinu transformirati u političku stranku, sada i formalno. Do tada je bila samo priča da se trebamo transformirati u stranku. Kongres je trajao čitavu noć, i sjećam se da su već bili emisari, predvođeni predsjednicom organizacije gradske omladine Sarajevo, koja je na kraju završila negdje na Palama. Sjećam se uvaženog demokrate Nevena Anđelića, sada liberala, koji je bio žestoki protivnik, sa najdubljim tradicijama Jugoslovenske narodne armije i Saveza komunista – Pokret za Jugoslaviju, koji je cijelu noć lobirao da, prvo, ne idemo nikako u političku stranku, a drugo, da na čelu te stranke ne budem ja personalno, jer sam za njih već bio musliman. O tome se malo zna. On je sada ugledni doktor nauka, koji nama iz Londona drži predavanja. Da ne zaboravimo, to je 1990. godina. Mi smo pobijedili. Omladina se odlučila da ide na izbore. Da budem pošten, slikali smo neku djecu i taj slogan „Naše ruke su čiste“, ne znam ni ko je smislio taj slogan, ali ponosni smo da nam je pjesmu za izbore 1990. godine napravio Rambo Amadeus. To je bila originalna priča, a najznačajnija stvar u mojoj političkoj karijeri na koju sam ponosan iz tog vremena, je činjenica da sam, iako je sve bilo pripremljeno, pa čak i moji ljudi su bili zainteresovani za to, odbio koaliciju sa Reformistima, na jednom razgovoru koji je izgledao otprilike ovako: ja sam imao sastanak, pošto je u našim prostorijama bilo desetak malih stranaka, poput Stranke mješovitih brakova, Stranke Jugoslovena i drugi. Ključna stvar su Nenad Kecmanović i Rasim Kadić. To je okosnica. Kecmanović kasni 15 minuta da bi pojačao utisak, neprimjereno, ali želi da pokaže ko je gazda. Kad je došao i rekao da možemo početi, ja sam ustao i otišao i vratio se za 15 minuta i rekao: „Sad možemo početi“. Tražio je od mene da idemo u koaliciju, jer imamo slične programe. Rekao sam da nam programi nisu slični, ali pod pretpostavkom da jesu, imam pitanje: „Zbog čega ste uopće formirali političku stranku“. On je rekao da se uključimo u Reformiste jer su nam programi slični. Ja sam rekao: „Ako su nam

programi isti ili slični, zašto se vi ne priključite nama“. To je kraj sastanka i to je najznačajnije šta sam uradio u političkom životu. Jer, da sam otišao na tu stranu, bila bi to prljava istorija.

HK: Vidimo da imamo različitih raskola unutar stranaka i različitih stavova, mišljenja i ideja. Gospodine Brka, kako je bilo u SDA? Da li ste imali ljude koji su svi razmišljali jednako i sjećate li se nečeg što bi pokazalo da ste imali ljude koji su ušli u stranku, ali suštinski nisu bili dio stranke?

OB: Svaka velika stranka je imala slične probleme. Toga je bilo u SDA. Danas sve stranke, osim HDZ i SDS i Saveza komunista, su nastale iz SDA, na neki način. Ja ne znam s kojim ciljevima su svi ti ljudi ulazili u stranku. Vjerujem da je na početku bilo puno čestitih ljudi, sa čestitim namjerama, koji vole državu BiH. Često me pitaju je li SDA učestvovala u razvaljivanju Jugoslavije. Mi je nismo mogli spasiti ni razvaliti. Zna se ko je razvalio Jugoslaviju. To nije mogla SDA i da je htjela, a nije htjela. Zalagali smo se za Jugoslaviju. Mi smo 10. juna 1991. imali konferenciju u Domu policije i rekli smo tada u izjavi za štampu da ćemo se zalagati za Jugoslaviju, a boriti za Bosnu.

HK: Je li bilo ljudi na visokim pozicijama unutar stranke koji su radili protiv interesa stranke?

OB: Pa naravno. Bilo je onih koji nisu bili u stranci, ali su htjeli da se pitaju u stranci. Na primjer, Mahmutćehajić. On je htio da se pita, ali nije mu moglo proći šta je mislio u stranci.

HK: Posljednji krug pitanja, ali molim vas vrlo kratko, nemamo više vremena. Vezano je za kraj razdoblja o kojem govorimo. Da li je rušenje komunizma nužno dovelo do rušenja Jugoslavije?

SK: Problem rušenja Jugoslavije nije zavisio ni od Bosne ni Hrvatske ni Slovenije. To je koncept srpskog nacionalizma, a i fašizma, ja bih rekao, koji nije promijenjen ni izliječen do danas. Samo Vučić ima dječije lice i jedan dan priča prozapadnom, a drugi proistočno, ali ne može izbrisati da je pucao na nas, šta je govorio koliko Muslimana treba ubiti za jednog ubijenog Srbina. Režim u Beogradu je srušio Jugoslaviju onog trenutka kad su u Kosovu smijenili predstavnika Rizu Sapundžija i doveli Sejdu Bajramovića, koji je postao sinonim patuljka. Pa su Krunića u Vojvodini promijenili i mislili su da će imati većinu u Predsjedništvu. No, tu ih je iznevjerio Bogićević, pa je ostalo 4:4 u Predsjedništvu. Inače bi oni napravili vojni udar i likvidirali pet hiljada značajnijih ljudi i vladali. Ostali dio Jugoslavije, osim Slovenije nije spremno dočekao tranziciju. Samo Slovenci su bili homogeni, jer su tamo i Drnovšek i Kučan i Dolanc bili isto. U Hrvatskoj je vladala srpska linija (Dragosavac, Stojčević, Milka

Planinc, Baltić). U Bosni, kad je Milan Uzelac završio poslove, dao je Durakoviću, koji nije imao ni snagu ni podršku. Duraković je bio za sekularnu građansku državu, ali nije imao snage za to, a to je Lagumdžija iskoristio i rasturio sve. Lagumdžija je zadržao vladavinu objekata Saveza komunista i rentao ih. Tako je ucjenjivao ljude, ovo traje 30 godina i postoje ljudi koji skromno žive i znao je reći profesoru Tihom, mom drugu: „Izađi iz Republikanaca i bit ćeš rektor“. Druga je stvar što sam ja otišao kod Hasana Muratovića i riješio to. Dakle, SDP je živio na bonitetima iz prethodnog režima, uz podršku Alije Izetbegovića, koji im nije to oduzeo. Nova država nije imala ni multinacionalnu ni sekularnu ideju. Nikad Alija nije rekao „multinacionalna država“. A nije imala ni ono što su zemlje istočne Evrope provele u tranziciji: restitucija i lustracija. To su dva kapitalna momenta. To je provela Poljska, Mađarska, Češka pa čak i Rumunjska, a mi ni jedna zemlja na Balkanu nismo.

HK: Gospodine Brka, šta Vi mislite o ovom odnosu: Raspad komunizma i rušenje Jugoslavije?

OB: Bez vjetrova koji su već puhali po Evropi ne bi došlo do rušenja SKJ. To ove nove demokratske snage, bez te opšte atmosfere u Evropi i svijetu, ne bi mogle izvesti. Hoću da pomenem još i dva čovjeka koji svakako zaslužuju pažnju, a ne spominju se. U buđenju nacionalne svijesti, veliku ulogu je odigrao Mustafa Ćeman, kad je 1970-ih godina vratio u javnost ime Muse Ćazima Ćatića. I veliku stvar je uradio Alija Isaković sa svojim „Biserjem“. Te dvije stvari su vrlo važne da se pomenu u kontekstu nadolazećih stvari poslije toga.

MP: Ovo pitanje je vrlo direktno. Možda se ne može sve svesti na to je li postojanje komunizma znači postojanje Jugoslavije i nestajanje komunizma nestajanje Jugoslavije. To su dvije različite društvene sfere. Koliko sam se ja time mogao baviti kroz neka istraživanja, stoji teza koju je iznio Brka. To je da su globalne promjene u svijetu i Evropi i pad koncepta socijalističkog uređenja društva, omogućile ili bile vjetar koji je donio u Jugoslaviju nešto novo i to novo je politička pluralizacija društva. Mi smo imali samoupravno društvo, ali nismo imali politički pluralno društvo. Kardelj je na tome radio, ali je tu stao. Kad je to pitanje došlo u Jugoslaviju, ono se moglo rješavati demokratski, pa da ostane i mir i pluralizacija i da se formiraju različite političke partije. Međutim, ubrzo su se formirale nove koncepcije. Čak i prije nego što je to pitanje došlo do nas, jedna od koncepcija je bila zaokružena, što je dosta lijepo objašnjavao profesor Komšić. To je koncepcija ne Jugoslavije nego Velike Srbije, a branila se tezom očuvanja Jugoslavije. Savez komunista Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem 1987. stvara koncept koji ne bi uspio samo ideološki zato što je Milošević sa jedne društvene, socijalističke

platforme otišao na nacionalnu, nego su oni unutar odnosa u Jugoslaviji pridobili JNA. Stjepan je to dosta dobro naznačio. O tome mi u Bosni i Hercegovini još nemamo nijedno ozbiljnije istraživanje. Šta znači da su pridobili JNA? Ja potičem iz srpskog naroda, dio sam tog naroda i znam da je podjela oružja pripadnicima srpskog naroda počela tokom 1991. godine. Ja mislim da je trećinu do polovine običnog srpskog čovjeka, seljaka, JNA „stisla“ i mobilizirala, ali ne samo mobilizirala nego su otišli i dalje: „Udri po BiH, ruši državu BiH“. Idejni nosilac takvog odnosa prema državi Bosni i Hercegovini bila je Srpska demokratska stranka. Jer, mi smo bili jedini ostali u raščišćavanju odnosa kad nema Jugoslavije i kada su se osamostalile Slovenija i Hrvatska. Tačno je da je Tuđman pristao na Miloševićeve prijedloge o podjeli Bosne i Hercegovine. Čudo se dogodilo da je BiH uspjela da sebe iznutra organizuje, odbrani i opstane. Čudo odbrane Bosne i Hercegovine nastaje sa provođenjem referenduma 29. februara i 1. marta 1992. o suverenom statusu države Bosne i Hercegovine, zatim popunom Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u junu 1992. godine kadrovima iz reda srpskog naroda: dr. Nenad Kecmanović i dr. Mirko Pejanović. Potom sa formiranjem Armije Republike Bosne i Hercegovine koja je vodila odbrambeno-oslobodilački rat.

HK: Rasime, kako iz ove perspektive gledati na 1990. godinu?

RK: Vrlo ću kratak biti i unijeti novu tezu. Ono što mi tada nismo vidjeli je pad Berlinskog zida. Potcijenili smo ga, jer smo bili zabavljeni o sebi. Suštinski je to trenutak kada je slomljen socijalistički lager, a Tito je već bio mrtav i nije se mogao odbraniti, a ni država. Otvoreno treba reći, nije to nikad bila Jugoslavija. To je bila kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, samo malo drugačije organizirana za vrijeme Tita. U momentu kad je trebalo ponovo presložiti karte, vratilo se sve na početne postavke. Za Titovih 50 godina vladavine imamo nekoliko novih činjenica. Prva je da su Bošnjaci ili Muslimani, već bili pomalo narasli u institucionalnom i obrazovnom pogledu, pa i političkom. Narasli su i Albanci na Kosovu, Crnogorci. Ključ je „oko hodžinog jorgana“ – to su Bošnjaci u Bosni. Da njih nema, priča o Bosni bi se završila za pet minuta. O tome nema dilema! Ono što je Milošević shvatio je da je ponuđen istorijski sporazum (Zulfikarpašić i Muhamed Filipović s Miloševićem), koji je Alija bio odobrio i nije mi jasno šta se desilo na njihovom povratku iz Beograda. To je trenutak koji mi je nejasan u istoriji.

SK: Ja sam svjedok toga. Omer Behmen i Safet Isović su srušili Istorijski sporazum.

RK: Neko ga je srušio. To je druga tema. To je jedan koncept. Drugi koncept je nezavisna država, u koju Alija nije smio krenuti dok nisu krenuli Hrvati i Katolička crkva, koja je stala iza tog koncepta. Milošević je znao da su Bošnjaci narasli, a nije odigrao kako treba. Potcijenio

nas je. Tuđman, mislim da nikad nije naučio da su Bošnjaci narasli kao narod, i još uvijek njegovi učenici pojma nemaju o tome da je ovdje narastao potpuni narod koji, za razliku od Srba i Hrvata, nema alternativu i nema izbora i neće da se iseli, neće da se preda, da se pokrsti i ne preostaje mu ništa drugo nego da se bori za jednu jedinu državu koju ima, a to je Bosna i Hercegovina. Koliko će to trajati, to je druga priča. Tuđman i Milošević su se zeznuli. Oni su mislili da je ovo sporazum Cvetković i Maček. Nisu kalkulirali 50 godina Titovog perioda, kada su Muslimani ipak narasli. Mislim da su naučili lekciju ili da još uvijek uče lekcije.

HK: Profesore Komšiću, za kraj: Šta je Bosna dobila, a šta izgubila, iz današnje perspektive, promjenama 1990-ih godina?

IK: Nije teško to kazati. Sve što smo dobili je faktički zasnovano na gubitku. Izgubili smo sve i dobili smo ništa, i to je najkraći odgovor. Ovdje su bitni konteksti o kojima smo govorili. Raspad Saveza komunista, raspad Jugoslavije i BiH unutar toga. Kontekst je također međunarodni. Međunarodna zajednica nije htjela nastavak komunističke Jugoslavije, ni ostatke komunizma. Drugi kontekst je srpski nacionalizam i stvaranje velike Srbije. U SDS su rekli da će napraviti novu Jugoslaviju, bez Slovenije i dijela Hrvatske, a ostalo je nova koncepcija Jugoslavija. Treća stvar je nespremnost tadašnjeg Saveza komunista Jugoslavije u cjelini, pa i našeg Saveza komunista BiH, da se suoči sa tim problemima i da odgovori na ta pitanja. Nijaz Duraković nije imao viziju, slažem se s tim. Dao sam ostavku na sve funkcije i izašao iz članstva, početkom 1992. godine, nakon nekoliko sastanaka Nijaza Durakovića kod generala Kukanjca u Komandi JNA. To se zaboravlja, ali ja ne zaboravljam. Ja sam tada rekao: „Ja u ovome neću sudjelovati“. Koja je Nijazova vizija? Tamo sjedi neka Rabija Šubić i pjevač Nazif Gljiva, i nešto dogovaraju s vojskom, a nas ta ista vojska ubija. Već tada su bili utvrđeni vojni položaji JNA oko Sarajeva, imamo bastion od vojne bolnice u gradu koji je napravio direktor, a njegova supruga Miomira, članica Predsjedništva, glavni je Nijazov savjetnik.

HK: Hvala vam lijepo. Mislim da smo današnjim razgovorom otvorili neka pitanja. Nažalost, nismo bili u prilici sve to zatvoriti, ali važno je da ostavljamo dovoljno prostora za diskusije i neke naredne panele u kojima će, nadam se, sudjelovati i oni koje zbog korona virusa nismo mogli pozvati u današnji panel. Vama hvala na sudjelovanju u ovom panelu i nadam se da se vidimo nekom drugom prilikom.